

Bir “Yalnız Demokrat”ın Siyaset Serüveni: Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli Kitabı*

Davut Dursun**

Yalnız Demokrat, Ferruh Bozbeyli Kitabı, hazırlayanların (İhsan Dağı ve Fatih Uğur) Ferruh Bozbeyli’ye sordukları sorulara verilen cevaplardan oluşan farklı bir hatırat kitabı olarak dikkat çekmiştir. Bilindiği gibi Ferruh Bozbeyli 27 Mayıs darbesinden sonra altmışlı ve yetmişli yıllarda aktif siyasî hayatta belli pozisyonlarda görev yapmış, Adalet Partisi’nde (AP) Grup Başkan Vekilliği, Meclis Başkan Vekilliği, Meclis Başkanlığı, Demokratik Parti Genel Başkanlığı gibi farklı görevlerde bulunmuş siyasetin önemli isimlerinden biridir. AP’de Genel Başkan Süleyman Demirel ile girdikleri mücadele sonunda partiden ayrılanlar tarafından kurulan Demokratik Parti (DP) yetmişlerde merkez sağı bölünmesinde etkili olmuş, 1973 genel seçimlerinde aldığı yüzde 11.9 oyla Mecliste etkili olmuş, ancak 1977 seçimlerinde oyunu yüzde 1.9’a, milletvekili sayısını da bire düşürerek siyasetteki etkisi son bulmuştur. 27 Mayıs sonrasında demokratik hayata geçilmesi ve sonrasındaki siyasal gelişmelerin en yakın tanığı ve aktörlerinden biri olan F. Bozbeyli’nin tanıklıkları özellikle altmışlı ve yetmişli yılların siyasî hayatını anlamada eşsiz değerdedir. Sözüünü ettiğimiz kitabın/hatıratın bu imkânı vermesi ilgilisi için büyük bir kazançtır.

Dört ayrı bölümden oluşan *Yalnız Demokrat, F. Bozbeyli Kitabı* adlı eserin Birinci Bölümü’nde Yassıada Yargılamalarına kadar olan gelişmeler “Yola Çıkarken” ana başlığı altında verilmektedir (ss. 15-110). Ardından “Yassıada Gölgesinde Siyaset” İkinci Bölüm’de (ss. 111-202) ele alınmaktadır. Üçüncü Bölüm’de S. Demirel’in Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı olması ve 1965 seçimleri sonrasında iktidara ilişkin gelişmeler, partideki muhaliflerin tasfiyesine kadar olanlar ele alınırken (ss. 203-308) son bölümde 41’lerle

*Haz. İhsan Dağı ve Fatih Uğur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, ISBN: 978-975-263-997-3

**Prof. Dr. | Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ddursun@sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0001-9981-7632 | DOI: 10.36484/liberal.1116547
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss.139-152.
Gönderim Tarihi: 14 Mayıs 2022 | Kabul Tarihi: 1 Aralık 2022

başlayan muhalif hareketinden siyasetten ayrıldığı 1977'lere kadar olan gelişmeler anlatılmaktadır.

Türk siyasetinin önemli simalarından Ferruh Bozbeyli, çocukluk ve gençlik yılları ile bir hukukçu olarak yetişmesi ve 27 Mayıs darbesi sonrasında aktif siyasete katılmasına ilişkin gelişmeler ile aktif siyasetten çekildiği 1977 yılına kadar olan gelişmeleri kendi bakış açısına göre ele alıp bilgi verirken 1977 sonrasında ilişkin gelişmeler hakkında fazla bir değerlendirme yapmamaktadır. Siyasette yol açtığı etkileri hâlâ devam eden 27 Mayıs darbesi ve darbe sonrasında sistemin yeniden yapılanması sürecini gözlemleriyle ortaya koymaya çalışan Bozbeyli'nin hatıratındaki tespitlerine eğilmeden Türkiye siyasetinin altmışlı ve yetmişli yıllarını yazmak mümkün değildir. Nasıl bir süreçten geçerek bugünlere geldiğini, darbecilerin yarattığı keyfilikler ortamında siyaset yapmanın zorluklarını, ortadaki korku ve dayatmalar altında yürümenin ve demokrasiyi işletmenin sıkıntılarını hatırlatması önemlidir. Siyasette nerede ise bütün pozisyonlarda bulunmuş, karar alma sürecinin her aşamasında hizmet görmüş bir kişinin gözlem ve tecrübeleri Türk siyasetini anlamada eşsiz bir katkı yapmaktadır. Dünü bilmeden gelinen noktayı anlamak imkânsızdır.

Kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan *Yalnız Demokrat*, Ferruh Bozbeyli'nin bizzat kendi kaleminden çıkmasa da sorulara verdiği cevaplar kendi bakışını, gözlemlerini ve düşüncelerini yansıtmaya bakımından bir hatırat niteliğindedir.

Çocukluğu ve Gençliği

Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde 1927 yılında bir memur çocuğu olarak dünyaya gelen Bozbeyli, ilkokulu Pazarcık ve İslahiye'de, ortaokulu İskenderun'da, liseyi Antakya'da tamamladı. 1949 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. Cebinde 35 lira ile üniversiteye kayıt yaptırmak için İstanbul'a geldiğinde kayıt zamanı geçtiğinden ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan Bozbeyli, ısrarlı takip sonucu Hukuk Fakültesi öğrencisi olmayı başarmıştır. Bu işlerde kendisine yardımcı olan bir öğretim üyesinin kayıt harcını da ödemesi durumunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilik yıllarında Fatih Tetimme Medreselerinde kalan Bozbeyli'nin burada kurduğu dostlukların ve arkadaşlıkların yetişmesinde önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. 1950-1956 arasında burada kalan Bozbeyli, aynı zamanda Fatih Medresesi Talebe Cemiyeti yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı yapması da kamusal konulara olan ilgisini göstermektedir.

Öğrencilik yaptığı yıllardaki önemli gelişmelerle ilgili tespitleri dikkat çekicidir. 17 Nisan 1950 tarihinde vefat eden Fevzi Çakmak için yapılan mitinge katılması eğilimini yansıtmıştır. Anadolu'dan gelen geçlerin kaldığı Fatih Medresesi yurdunda kalanların nerede ise tamamı Demokrat Parti eğiliminde idiler. Fevzi Çakmak olayı onların siyasi refleksini öne çıkarmıştır. Her ne kadar Bozbeyle'nin siyasetle ilk tanışması henüz oy verme hakkının bulunmadığı 1946 seçimlerinde Hatay Yayladağ'da Demokrat Parti (DP) adına müşahitlik yapmasıyla olmuşsa da daha sonra siyasete pek yakın durmamıştır. Müşahitlik yaptığı köyde sandıktan DP'ye çıkan bir oyun, oy kullanmadığı halde kendisi tarafından kullanıldığıyla suçlanmasının yol açtığı sıkıntıyı unutmuş değildir. Fevzi Çakmak, Millet Partisi başkanı olmasına ve Fatih Medresesinde kalanların tümünün Demokrat Partisi yanlısı olmalarına rağmen öğrenciler Taksim'de düzenlenen mitinge katılmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) protesto etmişlerdir. Çakmak cenazesi mitingi muhalefeti ortaya koymanın en somut olayı olmuştur. O sırada Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Başkanı da olan Bozbeyle mitinge katılan öğrencileri yönlendirme konusunda aktif rol oynamış, öğrencileri Taksim'den Nişantaşı'na yönlendirerek Çakmak'ın evinin önüne gelerek başsağlığı dilemişlerdir.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde yapılan mitinglere de ilgi duymuş ve takip etmişlerdir. Buna rağmen DP ile ilk resmi teması 1953'te Eminönü ilçe teşkilatına katılmak istemesiyle olmuşsa da ilçe teşkilatında kendisine yer verilmemiştir. Parti teşkilatında görev almasa da *Milliyetçiler Derneği*'nin kurucuları arasında yer almıştır. Burada *Komünizme Karşı Mücadele* adlı gazete-yi çıkarmışlardır. Dernekteki öğrenciler CHP'ye karşı bir tavır içinde bulunmakta birlikte siyaset yapan bir dernek değildir; daha çok düşünce ve heyecan boyutu öndedir. Daha önce kurulmuş *Türk Milliyetçiler Derneği*'nin siyaset gerekçesiyle kapatılması üzerine Milliyetçiler Derneği kurulmuştur.

Bu yıllarda Nurettin Topçu ile tanışması kendisinin düşünce dünyasını geliştirmiştir. Arkadaş çevresi onu Topçu'yu dinlemeye götürdüklerinde çok etkilenmiştir: "Onu ilk dinlediğim zaman, sanki çok susamış da kana kana su içiyormuş gibi, çok acıkmış da iştahla yemek yiyormuşum gibi, çok sıcaktan bunalmışım da rüzgâra çıkmışım gibi uçarcasına dinledim. Çok hoşuma gitti konuşması" (s. 47).

Düzenli olarak her hafta cumartesi günleri öğrenci arkadaşlarıyla N. Topçu'ya giden Bozbeyle, düşünce alanında ondan çok etkilenmiştir. Milliyetçiler Derneği mensuplarını etkileyen Topçu, sohbetlerinde daha çok "doğru düşünmek" üzerine yoğunlaşmıştır. Topçu'yu takip eden Milliyetçiler Derneği mensuplarından Türkçülük meselesini öne çıkaranlar ayrılarak Milliyetçiler

Cemiyetini kurmuşlardır. Bunların daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi'ne vücut verdiğine işaret etmektedir.

Topçu'dan başka dernek mensuplarının etkilendikleri bir diğer isim Abdülaziz Bekkine'dir. Zeyrek Camii'nde görevli Bekkine'yi dinlemek için Cuma günleri arkadaşlarıyla buraya giderlerdi. A. Bekkine'nin vefatından sonra (1952) yerine gelen Z. Kotku'yu ilk defa dinlerken Topçu'nun vaazı beğenmeyip Bozbeyli'nin kulağına "Bu adam bakkal. Her şeyi tartıyor. Kalk gidiyoruz..." diyerek ayrılması ve bir başka camide namaz kılması ilgi çekici bir tavır olmalı (s. 53).

N. Topçu ile birlikte A. Bekkine'nin sohbetlerinde bulunması ondan çok etkilendiğini göstermektedir. Topçu, Bekkine'nin vefatı üzerine yazdığı "Yıldırımın Huzuru" yazısında "Ruhlarımızın önünde giden büyük bir insanı kaybettik..." şeklinde kaydettiğini belirtir. Gölgesine sığınılan ulu bir çınar olarak gördüğü Bekkine'den "çooook" etkilendiğini ifade etmektedir. Aynı dönemde etkilendiği bir başka isim Samiha Ayverdi olur. Ayverdi'nin kendisini tanıştırdığı yayıncı Garbis Efendi, kendisini Mehmet Akif'e yönlendirir. Kitab-ı Mukaddes Şirketinden Ohannes Efendi'nin bir sorusu üzerine Mehmet Akif ile daha yakından ilgilenen Bozbeyli, *Safahat*'ı tekrar tekrar okuyarak yarısına yakınını ezberler. Lise yıllarında Rus ve Avrupa edebiyatlarıyla tanışan, belli başlı klasikleri okuyan idealist bir gencin Mehmet Akif'i yeteri kadar tanıması ciddi bir sorun olmalı. *Safahat* hakkında fazla bir bilgisi olmayan gençlerin Türk edebiyatı konusundaki müktesebatı tartışılır.

Ayverdi'nin evindeki eski yazı bir tabloyu okuyamaması üzerine Garbis Efendi, eski yazıyı öğrenmeye yönlendirmiştir. Ayrıca Ayverdi Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yanında bir tür staj yapmasını sağlamıştır. Samiha Ayverdi'nin bir dergâh gibi işleyen evinde Sofi Huri, Nezihe Araz, Safiye Erol gibi isimlerle tanışmasının, buradaki şiir, edebiyat ve roman sohbetlerinden istifade etmesinin ona yeni bakışlar kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bir yandan Bekkine'nin manevi sohbetlerine, diğer yandan da Ayverdi'nin Türk dili, edebiyatı ve kültürü sohbetlerinde bulunması İslam ruhu ve Türk kültürünü bütünleştirmesine katkı yaptığı açıktır.

Devam ettiği Hukuk Fakültesi'nin önce talebe cemiyeti üyeliği, ardından başkanlık görevini de üstlenmiştir. Bu tür görevler ona toplumsal sorunlarla ilgilenme imkânı vermiştir. Cemiyetin öğrencilerin günlük sorunlarıyla ilgilendiğini ve siyasetle ilgilenmediğine dikkat çeker. Bu arada patlak veren 6-7 Eylül olaylarında yer almamasına rağmen olaylardan sonra Beyoğlu'na gittiğinde karşılaştığı tahribat onda derin bir üzüntü yaratmışsa da genelde bir memnuniyet havasının varlığını nakletmektedir.

Bozbeyli'nin hemşehrîsi Necip Fazıl ile de ilişkileri vardır. Onun evine gidip gelmiş, Talebe Cemiyeti'nde konferanslar verdimiştir. Diğer yandan öğrenciliği sırasında pek çok işte de çalışmıştır. İETT'de dört yıl kadar çalışması ekonomik sıkıntı yaşamadan öğrenciliğini sürdürmesine yardımcı olmuştur.

Avukatlığı ve Siyasete Giriş

1957 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitirdiğinde hocası Ali Fuad Başgil kendisine asistanlık teklif etmiş ve bu teklifi kabul ederek on ay kadar asistanlık yapmıştır. Avukatlık stajı için ayrılıp bir yıl staj yaptıktan sonra avukatlığa başlamış ve asistanlığa dönmemiştir. 1959 yılında başladığı avukatlık 27 Mayıs'tan sonra siyasete doğru evrilmiştir.

Bozbeyli, daha önceden tanıdığı Prof. Dr. Osman Turan'ın vekâletini üstlenerek onu Yassıada'da savunmuştur. Anayasayı ihlâlle suçlanan O. Turan'ın savunmasında yaşadıkları ve gözlemleri Yassıada Yargılamalarının fecaatini ortaya koymaktadır. İddianamesini hazırlaması için savcılığa bir ay süre verilirken müdafaaya sadece on günlük bir sürenin verilmesi fikir verebilir. Yassıada'nın genç avukatı Bozbeyli ayrıca Balmumcu'da tutuklu bulunan pek çok kişinin müdafaasını da üstlenmiştir. Burada tutuklu yargılanan hocası Ali Fuad Başgil'e bir gün eşinin, bir gün kendisinin yemek götürdüğü belirtilmektedir.

Yassıada'da gözlemlediği Bayar ve Menderes'in tavırlarının farklılığı dikkat çekicidir: "Celal Bayar'ın çok diri duran bir insan portresi çizmesi, ezilmemiş hali"ni onaylarken Menderes'in "sanki ricacı bir tavır, yumuşak bir tavır takınmasının onların merhametini çağırır, merhametine hitap eder gibi bir halde" (s. 127) olmasına üzülmüştür. Menderes'in çıkıp aslanlar gibi kendisini savunmasını beklemektedir.

Bozbeyli'yi siyasete yönelten en önemli faktör Yassıada yargılamaları olmuşsa da Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiray'ın rolünün büyük olduğu anlaşılmaktadır. 27 Mayıs öncesinde siyasete karşı ilgisiz değilse de aktif bir siyasi hayatı yoktur. Bir ara DP Gençlik Kollarında görev almayı istemişse de bu gerçekleşmemiştir. Yassıada yargılamalarındaki "Müşahhas zulüm örnekleri" onu siyasete yöneltmiştir. Esasında "27 Mayıs'ta öfkeden başka bir şey yok. Baştanbaşa bir öfke" dediği bu süreçte yaşananlar, Hukuk Fakültesi hocalarının oynadıkları rol, haksızlıklar, yaptırılmayan savunmalar, haksız kararlar onda derin bir etki yapmıştır. Yargılamalar devam ederken Ragıp Gümüşpala, Necmi Ökten ve Şinası Osma İzmir'de başlattıkları çalışmalarla ilgili ön görüşmeler yapmak için İstanbul'a geldiklerinde T. Demiray, Bozbeyli'nin bunlarla ilişki kurmasını sağlamıştır. Bozbeyli, AP'nin kuruluş çalışmalarına

katılma hususunda yakın çevresiyle, N. Topçu, Hasan Basri Çantay gibi kişilerle görüşmüş ve olumlu katkılarını almıştır. Parti kurulması yönünde izin çıkınca Adalet Partisi kurulmuş, ancak Demokrat Parti'nin bıraktığı boşluğu dolduracağından ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Sürekli engellenen, küçüm-senen ve önlerine ciddi bariyerler konan partinin örgütlenmesinin ne kadar büyük zorluklarla karşılaştığını Bozbeyli'nin anlattıklarından anlamak mümkündür. Ortada tam bir korkunun hâkim olduğu bir ortamda, hatta ağlamanın bile yasak olduğu, “düşük, kuyruk” diye sürekli aşağılananların örgütlenme haklarını kullanmalarının imkânsız olduğunu anlamak zor değildir. Nitekim bunun en canlı tanığı olan Bozbeyli, İstanbul ve ilçelerinde örgütlenme sırasında karşılaştıkları engellemeleri dile getirir. Yalova ile Çatalca ilçelerinde yaşadıkları, darbenin yol açtığı sonuçlar arasında anılmalıdır.

11 Şubat 1961 tarihinde Adalet Partisi (AP) kurulduktan sonra İstanbul teşkilatının kurulması görevi İl İdare Kurulu üyesi Bozbeyli'ye verilmiş ve o günün şartlarında ciddi sıkıntıları aşarak bunu başarmıştır. Bunun yanında çevre illerdeki teşkilatlanmaya da katkı sağlamıştır. Olağanüstü dönemden demokrasiye geçilirken o günün şartlarında bunu başarması siyasette önünü açmıştır. Bu konuda anlattıkları dikkat çekicidir. Aynı tabana dönük AP ve arkasından kurulan Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) bulunması Demokrat Partili seçmenlerin birleşmelerini sonuçsuz bırakmıştır. Genel seçimde AP yüzde 34.8, YTP ise yüzde 13.7 oy almıştır. 1963 yerel seçimlerinde YTP'nin ciddi anlamda başarısızlık göstermesi üzerine YTP'li milletvekillerin önemli bir kısmının AP'ne geçmeleri bu konudaki bütünleşmeye katkı yapmıştır.

İstanbul'dan onuncu sırada aday gösterilen Ferruh Bozbeyli 15 Ekim 1961 seçimlerinde milletvekili seçilmiştir. Bu seçimlerle ilgili gözlemleri ve hatıraları, o günün zorluklarını, yönetimin baskılarını, halkın teveccühünü ve çalışmalarını ortaya koyması açısından önemlidir. “Düşük ve kuyruk” diye horlanan halk kendi oyuna sahip çıkmıştır. AP Genel Başkanı R. Gümüşpala'nın “düşük, kuyruk yok” demesi seçimlerde başarı kazanılmasına katkı yapmıştır. Bunun bile bir cesaret olarak kabul edilmesi ilginçtir.

Darbeden Sonra Demokrasiye Geçilmesi ve Yaşananlar

Darbecilerin ve darbeye destek verenlerin beklentilerini karşılamayan genel seçimler sonrasındaki Ankara'nın yaşadığı karmaşayı tahmin etmek zor değildir. Milli Birlikçiler CHP'nin kazanmasını istiyorlardı ancak bu mümkün olmadı. AP'nin başarısı herkesi şaşırtmıştı. Seçim sonrasında milletvekilleri Ankara'ya intikal ederken parti binasına geldiklerinde daha hoş geldin demeden İçişleri Bakanlığına yönlendirmeleri ve orada Cemal Gürsel'in

cumhurbaşkanlığı adaylığına imza vermelerinin istenmesi tam bir karmaşa yaratmıştı. AP'liler ve darbe karşıtı kesim, Samsun'dan senatör seçilen Ali Fuad Başgil'in adaylığına hazırlanırken dayatma ile yüz yüze gelmişlerdi. Meclisin açılması Gürsel'in adaylığına destek şartına bağlanmış, partiler Çankaya'ya çağrılarak kendilerinden imza alınmıştı. Bilindiği gibi bu süreçte Ali Fuad Başgil, Başbakanlığa davet edilmiş ve tehditle adaylıktan çekilmesi sağlanmıştı. Bozbeyli, Milli Birlik Komitesi üyesi Sıtkı Ulay ile iki subayın Başgil'i kaldığı otelde ziyaret ederek kendisine dayatmanın yapıldığını belirtmekte ancak bu konuda fazla bir bilgi vermemektedir. Bunun üzerine Başgil, hem adaylıktan hem de senatörlükten istifa ederek İstanbul'a dönmüştür.

Daha Meclis açılmadan, yemin yapılmadan toplanan AP Grubunda yapılan seçimde Ferruh Bozbeyli ile Cihat Bilgehan grup başkan vekili seçilmişlerdir. Böylece Bozbeyli için yeni bir dönem başlamıştır; genç milletvekili aynı zamanda partinin de yöneticisi olmuştur. Onu Meclis Başkanlığına götüren bu süreçte grup başkan vekilliği önemli bir adım olmuştur. Grup başkanvekilliği tecrübesi Bozbeyli'yi Meclis Başkanvekilliğine, arkasından da Meclis Başkanlığına taşımıştır.

25 Ekim'de Meclisin açılması ve milletvekillerinin yemininden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimindeki gelişmeler o günün şartların ürünüdür. Darbecilerin zorlamasıyla Başgil aday olmamış, Gürsel'e karşı bir aday çıkartılmamıştır. AP Grubu ikiye bölünmüş durumda, sonuç AP'lilerin çoğu beyaz oy kullanırken bir kısmının olumlu oyu ile Gürsel cumhurbaşkanı seçilmiştir. Gürsel dayatması AP Grubunu bölmüş ve bu bölünmüşlük sürekli gündemde kalmıştır.

Seçimler koalisyon zorunluluğunu dayatınca Milli Birlik Komitesinin dayatmasıyla CHP-AP koalisyonu kurulmuştur. "AP grubu koalisyona hiç sıcak bakmamıştı. Hükümet kurulurken gruba getirdiler meşeyi. Grupta reddedildi, Halk Partisi ile koalisyon kurulması fikrine karşıydı parti grubu. Fakat bir başka yol buldular; koalisyona karar verme yetkisi grubun değil, genel idare kurulundur, diye bir hukuki izah yaptılar ve genel idare kurulu hükümete girmeye karar verdi." (s. 136) AP baskı altına alınarak oluşturulan koalisyon, uzun süreli olmadı (20.11.1961-25.06.1962). AP'li onbir bakanın sekizinin CHP'ye geçmesiyle hükümet çökmüştür. AP'de başından beri iki hakim eğilim olduğu anlaşılmaktadır. Basın bunlara "mutediller" ve "müfritler" adını vermiştir. Daha sonra bunlara "ılımlılar" ve "hışımlılar" denilecektir. Mutediller, mevcut koşullara göre daha uyumlu ve yumuşak hareket edilmesini savunurken Bozbeyli'nin de içlerinde yer aldığı "müfritler" daha sert davranılmasını istemektedir.¹

1 Bozbeyli, "Adalet Partisi içindeki müfritler-mutediller ayırımı, ilk grup toplantısında başladı ve giderek daha keskin çizgilerle ortaya çıktı. Müfrit-mutedil mücadelesinin Adalet Partisi kongrelerinde ve

TBMM Başkanlığı

1965 genel seçimlerinden büyük bir başarı ile çıkan AP oyların yüzde 52.9'unu alarak 240 milletvekili çıkarır. Seçime yeni genel başkanı Süleyman Demirel ile giren AP'nin elde ettiği büyük başarı aynı zamanda önemli bir sorumluluk da getirmiştir. Meclis açılıp milletvekilleri yemin ettikten sonra Meclis Başkanı seçimlerinde, daha önce üç dönem başarıyla Meclis Başkan Vekilliği yapmış ve buradaki performansı herkes tarafından takdir edilmiş olan Bozbeyle, bu sefer Meclis Başkanlığı için aday gösterilerek CHP'nin de desteğiyle seçilmiştir. "Genç Başkan" olarak anılan Bozbeyle, başkanlığı döneminde takip ettiği yöntem ile sadece kendi partisindikilerin değil muhalefettekilerin de takdir ve beğenisini kazanmış, görevi adil şekilde yapmaya çalışmıştır. Özellikle milletvekillerinin söz hakkına özen göstermesi, muhalif partililere farklı muamele yapmaması takdir edilmiştir. AP'nin en başarılı olduğu yıllarda Bozbeyle de Meclis Başkanı olarak bu başarıya katkı vermiştir. Döneminde pek çok önemli olay olmuş ve bu olaylardan başarıyla çıkmasını bilmiştir.

Cemal Gürsel'in komaya girmesi ve iş yapamaz raporu alınması yeni cumhurbaşkanı seçimini gündeme getirmiştir. CHP Adalet Partili birinin, AP de CHP'li birinin seçilmesini istemez. Mevcut Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay üzerinde CHP ve AP anlaşınca sorun kolayca aşılmıştır. İlginç olansa C. Sunay'a hiçbir AP'linin itiraz etmemesidir. Başbakan AP'li, Meclis Başkanı AP'li, hükümet AP hükümeti ama cumhurbaşkanı asker emeklisi ve partiden buna herhangi bir itiraz yok! Bu durum o yıllardaki siyasi ortamı ortaya koyması bakımından önemli bir ipucu olmalıdır. '61 Anayasasının kurumsallaştığı vesayet demokrasisinde Cumhurbaşkanlığı önemli bir vesayet kurumu olarak öne çıkmıştır.

Bozbeyle'nin İnönü'nün siyasi muhalifi olmasına rağmen onu dikkatle takip edip ondan dersler çıkardığı anlaşılmaktadır. İnönü'nün "Ben evime hiçbir zaman politika götürmedim, götürmem. Evim benim huzur ülkemdir" sözlerini çok önemli görmüştür (s. 237). İnönü'nün Türk Tarih Kurumu'nda verdiği bir Atatürk Konferansında Damat Ferit için hain değildi demesini öne çıkarması anlamsız değildir. İnönü "Hain olmak başka, yanlış düşünmek başkadır. Damat Ferit manda idaresine taraftardı. Çünkü Türkiye'nin bütünlüğünü ancak bu şekilde koruyabiliriz düşüncesindeydi. Yeniden milli mücadeleyi göze alamıyordu. Bu fikir yanlış olabilir. Ama hainlik değil." (s. 241) sözlerini aktarmasının ayrı bir önemi vardır. Siyasî sorunlarda insanlar farklı düşünebilirler, bunların

grup seçimlerinde uzun süre etkisini sürdürdü"ğünü belirtmektedir. (Ferruh Bozbeyle, *Alaca Siyaset-Siyasi Hikayeler*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000, s.38)

kimisi yanlış olabilir ama hainlik şeklinde değerlendirmek doğru olmaz. Aslında bu yaklaşım, günümüz siyasî hayatında da ne kadar önemli bir konudur.

Bozbeyle'nin İnönü ile çok özel ilişkileri olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine "genç başkan" olarak hitap eden İnönü, onun kanaatlerini önemser, Bozbeyle de ona gerekli önemi vermektedir. Meclis'in 50. Yılı münasebetiyle 1. Meclis üyelerinden hayatta olanları bir araya getirdikleri törenden sonra İnönü'nün verdiği yemekte Fahrettin Altay ile yazdığı *Dinde Reform* kitabı üzerinde konuşmasını anlatırken Altay'ın ısrarla kanaatini istemesi üzerine namaz kılmak için iskemleye oturulsun diyen Paşaya "Böyle yaparsak siz camiye gelecek misiniz? Yani camiye iskemle koyarsak gelip namaz kılacak mısınız?" diye sorar. "Hayır" cevabını alınca "Öyle ise bizim işimize niye karışıyorsunuz? İskemle konacaksa camiye giren karar versin" diye cevap vermesi (s. 259) ders alınması gereken önemli bir husus olmalıdır.

Bozbeyle'nin Meclis Başkanlığı yaptığı sırada Meclis'te Türkiye İşçi Partisi (TİP) milletvekilleri de görev yapmaktadır. Sosyalizme ve sola karşı bir duruş sergileyen TİP'lilerle Bozbeyle'nin ilişkilerinin gayet medeni ölçüler içinde seyrettiği, onların konuşma hakkını gözetdiği anlaşılmaktadır. Mehmet Ali Aybar'ı "muhtevalı konuşan bir insandı. Öyle gürültüye pabuç bırakacak kişi değildi. Ötekiler de öyleydi, ısrarlı konuşurlardı hepsi de" şeklinde değerlendirmesi önemlidir (s. 261).

Yurt dışında yaşayan Zekeriya Sertel'in Türkiye'ye dönüşüyle ilgili anlatıkları dikkat çekicidir. 1969'da gazeteler Sertel'in Türkiye'ye döneceğini, Faruk Sükan'ın ise bunu engelleyeceğini yazınca Sükan'a bunun hukuken yanlış olacağını belirtmesi üzerine S. Demirel'in böyle istediği anlaşıldığında Demirel ile görüşerek yanlışlığı ona da anlatmıştır. Ancak Demirel kanaatinde ısrarlı olunca bunun hukuken de siyaseten de doğru olmadığını dile getirmekten geri durmamıştır. Z. Sertel'in Türkiye'ye girişi engellendikten beş altı ay sonra büyük bir kalabalık tarafından karşılanarak girişi gerçekleşmiştir. Girerken CHP'ye muhalefet yaptığı ve DP'yi savunduğu için matbaasının yakıldığını söylemesi şaşkınlık yaratmıştır. Onu CHP'liler karşılamış, ancak onları eleştirmesi şaşkınlıkla karşılanmıştır.

Bozbeyle'nin dönemindeki en önemli gelişmelerden biri şüphe yoktur ki 1969 seçimleri öncesinde DP'lilerin affıyla ilgili kanun teklifinin Millet Meclisinde kabul edilmesi olmuştur. Adalet Partisi baştan beri DP'lilerin affıyla yakından ilgilidir ve konunun arkasında durmaktadır. Ne var ki ortam buna imkân vermemektedir. Seçimler öncesinde böyle bir atak parti lehine bir adım olmakla birlikte ciddi itirazlar vardır. CHP de konuyla ilgili anayasa değişikliğine yeşil ışık yakınca teklif Millet Meclisinde kabul edilmiştir.

Ancak askeri cenahtan gelen ciddi tehditler siyaset cenahını sıkıntıya sokmuştur. Bunun üzerine teklif Senato gündeminden çıkarılarak askerlerin tehdidi engellenmeye çalışılmıştır. Seçimlerden sonra anayasa değişikliği teklifi Senatodan geçirilerek değişiklik yasalaştırılmış ve böylece eski Demokrat Partililerin siyasi hakları iade edilmiştir. Konu vesayet demokrasisi ve Türk siyasetinde askerlerle siyasetçiler arasındaki ilişkilerin müşahhas bir örnek olayı olarak tarihe geçmiştir.

Bozbeyli'nin Meclis Başkanlığı sırasında zaman zaman AP Genel Başkanı ve Başbakan S. Demirel ile ciddi görüş ayrılıkları yaşadığı anlaşılmaktadır. Hukuk adamı Bozbeyli, hukuku eylemlerinin merkezine yerleştirirken mühendis kökenli Demirel'in siyasi duruşu daha da önemsendiği anlaşılmaktadır. Mesela 1969'da Kıbrıs gelişmeleri nedeniyle Meclis'ten yurtdışına asker gönderme teskeresi çıkarma sırasında Demirel'le yaşadıkları dikkat çekicidir. Bozbeyli anayasaya ters düşmemek için çırpınırken Demirel ortada gözükmemektedir. Siyasetçilerin iş görme tarzları farklı olmaktadır. B. Ecevit'in 1974 Kıbrıs çıkarmasında her gelişmeyi siyasi parti liderleriyle anında paylaşması, buna karşılık Demirel'in işi zorlaştırıcı, destek vermeme eğilimi dikkat çekicidir. Şu sözler Bozbeyli'ye aittir: *"Ecevit 1974'te kararını verdi ve müdahaleyi yaptı. Bunu yaparken de Ecevit, muhalefet partileriyle ve liderlerle ilişkiler konusunda gayet iyi bir tavır izledi. Kıbrıs olayları varken bütün siyasi parti liderlerini üç günde bir topluyordu. Durumun hangi safhasında olduğumuz hakkında sürekli bilgi veriyordu."* (s. 300)

Siyasette ilk defa kandil mesajını Ecevit'in yayınladığını, bunu AP'nin eleştirdiğini, bunun arkasının gelmediğini Bozbeyli'nin aktardıklarından öğrenmekteyiz. Mecliste ilk defa iftar yemeği veren, mescit açan Bozbeyli'nin CHP'liler tarafından eleştirildiğini görmekteyiz. Bugün gelinen noktada bunlar tebessümle karşılanmaktadır.

Partide Ayrılık Eğilimi ve Demokrat Parti'ye Giden Süreç

1965-1969 arasında Meclis başkanlığını adalet içinde yaptığının ve bu işi iyi yaptığının inanan Bozbeyli için 1969 seçimleri sonrasındaki gelişmeler pek çok sıkıntının ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Onun siyasî hayatında en önemli olay Demokratik Parti'nin kuruluşu ve kendisinin genel başkanlığı üstlenmesine varan süreçte yaşadıklarıdır. Adalet Partisi'nin Meclis Başkanlığını yapan Bozbeyli'yi bu noktaya getiren gelişmeler nelerdi?

Buna ilişkin dikkat çekici bilgiler vermekten de bazı gelişmeleri atladığı ve doyurucu bilgi vermediği de olur. Bu süreçte ilk adım 1969 seçimleri

öncesi AP'sinde Demirel'in yönetim tarzına muhalif olanların tasfiye edilmek istenmesidir. O dönemde milletvekillerinin aday listesindeki sıraları ön seçimle belirlenmektedir. Meclis Başkan olarak listeye gireceğini uman Bozbeyle'ye tasfiye edilmek istendiği yönünde uyarılar gelince İstanbul'daki önseçimle ilgilenmiş ve kendi arkadaşlarının listede yer almasını sağlamıştır. Seçimlerdeki başarının arkasından Bozbeyle'nin yakın arkadaşlarının seçildikleri illerdeki yönetimi Demirel'in feshetmesi partideki havayı germiş ve ayrılık rüzgârlarını estirmiştir.

Seçimlerden sonra AP yeniden iktidar olmuş, ancak bütün önemli pozisyonlara "yeminliler" diye ünlenenlerin (119 kişi) getirilmesi buna karşı duranların "muhalif" olarak bir cephe oluşturmalarını sağlamıştır. Önemli pozisyonları paylaşanlar kendi aralarında birbirini destekleme yönünde anlaşmış olduklarından bunlara "yeminliler" denmektedir. Partide Demirel'e karşı başlatılan grupta sıkıştırma siyaseti aralarında Bozbeyle'nin de bulunduğu "muhalif" grubun tasfiyesini gündeme getirmiştir. Seçimlerden sonra Meclis Başkanlığı seçiminde Bozbeyle'nin karşısına Demirel'in İsmail Hakkı Tekinel'i çıkarması kendisine karşı güvensizliği ortaya koymuştur. Bozbeyle'ye göre Demirel "Tasfiyenin yollarını denedi, başarılı olamadı. Böyle olunca da tasfiye etmek istediği yerlerden kimseyi kurulan hükümette kabinesine almadı" (s. 318). Hükümetin aleyhine verilen bir gensoruda AP'li Ekrem Dikmen ile Kadri Eroğlan CHP ile beraber oy verince parti içindeki çatışma iyice su yüzüne çıkmış oldu. Demirel bu iki kişiyi ihraç ettirince Yeminliler ile Muhalifler arasındaki ilişkiler iyice gerilmiştir. Bunun üzerine 72 Adalet Partili vekil S. Demirel'e bir muhtıra verip "bu ihraçlar haksızdır, kaldırılın" taleplerini kamuoyuna duyurdular. Yönetimin muhtıracılara herhangi bir cevap vermemesi muhtıracıları, bütçe oylamasında ret oyu vermeye yönlendirmiş oldu. Bütçe oylamasına kadar bazıları bundan vaz geçerken bütçeye ret oyu veren 41 kişi, ileride kurulacak Demokratik Parti'nin yolunu açmış oldular.

Şubat 1970'de yaşanan bu gelişmeler üzerine bütçeye ret oyu veren 41'lerden 28 kişiyi AP ihraç ederken diğerleri istifaya yönelmişlerdir. Aslında Bozbeyle 72'ler içinde yoktur, ama o da muhaliflerden kabul edilmektedir. O bir uzlaşma bulmaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştır.

41'ler partiden ayrılınca yeni bir parti kurmaya yöneldiler ve bunun sonunda Demokratik Parti doğar. Bozbeyle parti kurma çalışmalarında yoktur, ta ki kurucular arasında genel başkanlık konusunda Sadettin Bilgiç ile Yüksel Menderes arasında bir anlaşmazlık yaşanana kadar. Bu rekabetin bir bölünmeye yol açacağı ortaya çıkınca Bozbeyle'ye genel başkanlık teklif edilmiş, Son Havadis gazetesinin aleyhteki kampanyası üzerine Meclis Başkanlığı

görevinden istifa eden Bozbeyli, önce teklife direnmişse de sonunda kabul etmiştir. Kuruluş dosyasının 18 Aralık 1970 tarihinde İçişleri Bakanlığına verilmesiyle Demokratik Parti, Demirel ve ekibiyle sorunları olanların AP'den ayrılarak kurdukları bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Demokratik Parti'nin başına getirilen Bozbeyli, oklarını Demirel'e çevirmiş, Demokrat Parti geleneğinin tek meşru temsilcisi olarak siyaset sahnesinde yerini almıştır. AP ve Demirel'e karşı isyan bayrağını çekerek DP geleneğini "demokratik sağ" kavramı altında toplamaya yönelik Bozbeyli, Bayar ve Menderes isimlerinin verdikleri destekle siyasette ciddi bir güç elde edeceğini ummaktadır.²

Bilindiği gibi DP kurulduktan bir zaman sonra 12 Mart Muhtırası verilmiştir. Bunun partinin gelişmesini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Yeni parti ara dönem hükümetlerine katılmaz, onlara destek vermez, ancak anayasanın muhtıracıların baskısı ile değiştirilmesine destek verir. Bu dönemin en önemli gelişmesi olan 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde farklı bir politika izleyerek partiyi birlik halinde tutmak için Bozbeyli aday gösterilir. DP'liler başkanlarına oy verirler. Askerlerin adayı F. Gürler'e oy vermemeleri olumlu bir tavır olmakla birlikte sorunun çözümüne herhangi bir katkı sağlamaları kendilerini etkisiz hale getirmiştir.

Gürler'in adaylığı için Genel Kurmay ve komutanlar parti liderleriyle görüşürken Bozbeyli ile ikinci Başkan T. Sunalp görüşmüş. "Ben hesabımı milleden veririm" beyanatı veren Demirel'in çelişkili açıklamaları üzerine Demirel'in komutanlarla görüştüğü önüne konulunca verdiği "Eee, dün dündür, bugün bugündür" şeklindeki cevabı (s. 345) siyasette bir kalıp cümle haline gelmiştir.

Bozbeyli'nin ve AP'den ayrılanların "muhafazakâr" eğiliminde oluşlarının bir tesadüf olduğu belirtilmektedir. Yani muhafazakâr oluşları nedeniyle partiden ayrılmış değiller. Bu olayda etkili olanın Demirel'e sadakat konusu olduğuna dikkat çekilir. Demirel'in tasfiye etmek istediği kişilerin daha muhafazakâr oldukları açık olmakla birlikte partide kalanların da muhafazakâr oldukları bilinmektedir. Mesela 1969 seçimlerinde AP'den aday olmak isteyen N. Erbakan'a hayır denmişse de partide pek çok muhafazakârın olduğu açıktır.

Sürekli sol kesimlerce bir küçümseme olarak kullanılan "sağı" yeniden tanımlayarak "demokratik sağ" diye bir kavram geliştiren Bozbeyli, kavramı partisine mal etmeye çalışarak bir de kitap yazmıştır.³

2 Bkz. İhsan Ömer Atagenç, "Ferruh Bozbeyli'nin Siyasal Düşüncesinde "Demokratik Sağ" Kavramı", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), Haziran-2019, s.136.

3 Murat Karata, "27 Mayıs 1960 Sonrası Merkez Sağda Bir Siyasal Aktör Olarak Ferruh Bozbeyli ve Demokratik Sağ Düşüncesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 126 Sayı: 248, Eylül - Ekim 2020 s. 211-230; Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976. Demokratik Sağ adlı kitapta Bozbeyli'nin Demokratik Parti Genel Başkanı olarak söyledikleri ve yazdıklarından seçilenler

Siyasette Çöküşe Doğru

1973 genel seçimlerinde yüzde 11.9 oy alan Bozbeyle'nin DP'si 45 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. AP tek başına hükümet kurabilecek sayıda milletvekili çıkaramadığından seçimlerden sonra hükümet için koalisyon zorunluluğu ortaya çıkmıştır. DP'nin "Demirelsiz hükümet" konusundaki ısrarı başarılı olmamış ve uzun bir buhrandan sonra CHP ile Milli Selamet Partisi'nin (MSP) koalisyon hükümeti kurmaları gerçekleşmiştir. Hükümetin Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Ecevit tarafından erken seçime gitme amacıyla bozulması üzerine gözler DP'ye çevrilmiştir. Bozbeyle CHP ile koalisyonla yanaşmayınca DP'nin dışarıda kaldığı 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Merkez sağdaki partilerin yer aldığı hükümette DP'nin bulunmaması partiyi zor durumda bırakmıştır. Bu durum Demirel ile sürdürülen düşmanlığın bir sonucudur.

Celal Bayar, bir bakıma AP'ye ve Demirel'e karşı 1973 seçimlerinde eski Demokrat Partililerin mirasına sahiplenmeye çalışan DP'yi desteklemiştir. 1969'da eski Demokratların affı konusundaki tavrı nedeniyle Bayar Demirel'e karşı bir husumet içerisindeydi. 1977 genel seçimlerinde ise Bayar, AP'yi destekleyecektir, zira artık DP'nin etkisi kalmamış ve beklentileri karşılanmamıştır.

Milliyetçi Cephe hükümetinin kuruluşu aşamasında S. Demirel, bütün sağ ve milliyetçi parti liderlerine bir milliyetçi hükümetin kurulmasına yönelik davet mektupları yazarken DP lideri Bozbeyle'ye Demirel imzalı değil AP Genel Başkan Yardımcısı Sabit Osman Avcı imzalı mektup yazılması Demirel ile Bozbeyle arasındaki ilişkilerin düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Bozbeyle ise cevaben gündeme ilişkin sorunları havi bir mektubu Demirel'e hitaben yazarsa da bundan hiçbir cevap alamamıştır. Bu süreç sonunda Demirel partisinden ayrılanlarca kurulan DP'yi hükümetin dışında tutmuştur. DP Milliyetçi Cephe hükümetine girip girmemeyi grupta tartıştığına hükümete girme yanlıları olduğu gibi asla hükümete girme yanlısı olmayanların da olduğu görülmüştür. Hükümete girmeme kararı üzerine partiden dokuz kişiyi istifa etmesi, partinin içinde bulunduğu kaygan zemini ortaya koymaktadır. İstifa edenlerin başını çeken Sadettin Bilgiç, hükümette Savunma Bakanı olarak görev almıştır.

yer almıştır. Partinin programında yer alan "demokratik sağ" düşünce konusundaki anlattıkları önemlidir. Ona göre demokratik sağ felsefenin siyasi, sosyal ve ekonomik yönü bulunmaktadır. "Sağ düşüncenin siyasi yapısı, cumhuriyetçiliktir. Demokrasidir, hür seçim esasıdır. Hür tartışma ve hür basın rejimidir. (...) Sağ düşüncenin sosyal yapısı, milliyetçiliktir. (...) Demokratik sağın ekonomik yapısı, hür teşebbüs inancıdır." (s.29)

1977 seçimlerinde oyu yüzde 1'e düşen DP sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir. Partinin Demirel ile mücadelesi pahalıya patlamış, ciddi bir yenilgiyle karşı karşıya gelmiştir.⁴

Bozbeyli kendisinin "iyi bir genel başkan" olmadığını söylemektedir. Her şeyi partinin kurullarına götürmekte, tartışmaları önemsemekte, lider olarak etkili olamamaktadır. Eleştirdikleri Demirel'in tavrı kendisinden de beklenmektedir. Bozbeyli'ye göre hukuk nizamı hakim değil, şahsa göre düşünülmemektedir. Büyük hayallerle AP'den ayrılıp DP'nin başına genel başkan olan Bozbeyli, ilk seçimde aldığı yüzde 12'ye yakın oyu izleyen seçimde yüzde 1'e geriletmiş, arkadaşlarını birarada tutmayı başaramamış, siyasette etkili olamamıştır. Böyle bir liderin başarılı bir genel başkan olduğunu söylemek elbette mümkün değildir ve kendisi de iyi bir genel başkan olmadığını kabul etmektedir.

Başarısız seçimlerden sonra partinin genel başkanlığından ayrılan Bozbeyli, kısa bir zaman sonra da siyasi hayattan çekilmiş ve siyaset sayfasını kapatmıştır.

4 F. Bozbeyli, siyasi hayatında tanıklık ettiği bazı olay ve gözlemleri *Alaca Siyaset/Siyasi Hikâyeler* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000) adlı kitabında ele almıştır. Burada sunulan hikâyeler edebi hikâyeler değil yaşadığı ve tanıklık ettiği olaylar ve gelişmeler olup bunlar bir hikâye tarzında ele alınmış ve belli dersler çıkarılmak istenmiştir. Daha önce yayımlanan *Birinci Cemre/Siyasi Hikâyeler* (İstanbul: Selçuklu Yayınları, 1977) adlı eserde de benzer bir yöntem izlenmiştir.